

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

Интител-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

№ 126
(18246)

2012 чылдың
октябрь 30,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

ХОЛУ ДЫҢЗЫГ, ТУРА-СОРУКТУГ КӨДЭЭНИҢ ИШЧИЛЕРИ

• Байырлыг хуралдан фоторепортаж

Октябрь 26-да Көдээ ажил-агый болгаш болбаазырадылга үлетпүрүнүн ажилдакчыларының хүнүгө тураскааткан байырлыг хемчеглер Тыва культураның болгаш ус-тивыш чогаадылга төвүгө болуп эрткен. Ол байырлалда республиканың мал ажил-агый адырында ажилдап чоруур көдээ ишчилер: тараажылар, малчыннар, мал эмчилери болгаш болбаазырадылга шугумунда ажилдап чоруур мурнакчылар киришкен.

Көдээ ишчилериниң бо байыр-лы Россияның өске регионна-рында эш-өөрүндөн соннай эртерин иштиң ишчилеривис билер: чүге үзе Тываның агаар-бойдузунуң адыралы-биле дүжүт ажаалдазын адырадыр доозарывыс-биле ол ажил-агыйларывыс, мал-чыннарывыс, көдээ иштиң ша-мыялары кыштың чыккылама согу, кыштың халыын изии дивейн алу дыңзыг, тура-сорукуг ажил-дап чоруур демдеглээр апаар. Байырлалда оларның адынга чылыг үзүшкүннер, байыр чедириш-күннери кайы хөй болганы — ооң адыткалы.

Байырлыг хурал эгелээр мур-унда республиканың кожунна-рында келген төлээлер боттары-ны кылып бүдүрген продукция-ның делгелгезин бараалгатпы-ваан, арга-дуржулга солчулгезин адырткан. Ында тыва ак чөмнөрдөн төлөш, дүк, алгы-кеш дээрн өшкөш, адыр продукциязындан чогаадып адырган каш янзы кылыгларны өйгө, тыва чон тодуг-даа, каас-аа-дыр дээрзи чоргааранчыг адыр. Кандызын кандыг дээр хөр: тыва "йогурт" — каттар-биле адыр кириген божа, чөпкөктер, адырның каш янзызы, дузаан, адыр мөөгү, балык аймаа, адырда дузаан ногаалар, алгы-штен кылган идик-хеп аймаа, адыр кылган "кылыглар хевис-рден эгелээш бөрттер, каастанып адыр барбаларга чедир... Ону чүс адыр дүңнаарының орнунга, адыр катал көрүп, амданнанып адыр дээр.

Тываның Баштыңы Ш. Кара-оол адыр алгаш, бурун шагдан тура адыр чонун амыдырал-чуртталга-ның үнденин тургузуп, ижеп адыр ижиниң дөзүн ам-даа адыр куштавышаан, ону хөгжүдүп адыр кижилерге тураскааткан бо адыр онзагай уткалыг дээрзин адыр эгелээш. Ынчангаш Чазактың адыр кызылдан көдээ ажил-агыйын адыр адыр хөгжүдери-биле улуг адыр салышкыннарны салып, адыр ижини көргүзүп турар. Бо адыр тос адырларын иштинде 3,5 млн. рубльди көдээ ажил-агыйын углаан. Уксаалыг хой, адыр чылы мал ажил-агыйларынга адыр адыр берип, ук ажил-адырларын, өг-бүлө фермалары-

ның, арат ажил-агыйларынның сайзыралын чедип алыры — Көдээ ажил-агый ямызының мурнунда салган сорулга дээрзин адыркан. Чазак бодунуң талазындан ону улам ыңай сайзырадыры-биле адыр-адыр аргаларны дилеп турар. Бо вторникте Москва облазынга чедип, сайгарлыкчылар-биле ажил-агыйжы чугааны чорударын ол адырнаткан. Сургакчылаашкынның сорулгазы — москвачыларның со-нуургалын оттурган тыва эъттиң продукциязын болбаазырадыр биче цехтерни Тывага адырларын чедип алыры бооп турар. Республиканың зоналарынга 3-4 хире цех адырдып алыры кол дээрзин ол чыылган-нарга сонуургаткан.

"Бо хүнге чедир долу күчү күжүн көргүзүп ажилдап турар биче бүдүрүлгелер чок деп бодап турдум. Чок ындыг эвес-тир, делгелгеден көргөш, кайгадым, эттеп кылган алгыларның шынар-лыын, тыва кудуруктуг эъттиң улуу деспи сыңмас-тыр, мөген-бүрөнчи-лерниң кидистен кылган кылыглары кайгамчык-тыр! Эр хейлер! Холу туттунгур, тура-сорукуг, салган со-рулгазын чедип алыр дээр чогаа-дыкчы ажилдап чоруур кижилерни деткири чугула. Ынчангаш бо хүнүн адырлап, Тыва Чазактың мур-нундан четтиргенимни илередип, көдээ ажил-иштиң шылгараңгай кижилеринге күрүне шаңналдарын тыпсырын чөпшээрел көрүңер" — деп чыылганнарның хей-адыр улам көдүргөн.

"Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы" хүндүлүг атты көдээ ажил-агыйының хоочуну Бадарчы Сенгиевич Седейге; "Тыва Респу-бликаның көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы" аттарны Шагаан-Арыгга "Даглюд" КБК-ның даргазы Өдекпен Кыргысович Таг-вага, Өвүр кожунунуң көдээ ажил-агый эргелелиниң кол бухгалтери Маргарита Чамыяновна Монгушка; Тыва Республиканың Баштыңы—Ча-зааның Даргазының Хүндүлел бижиктерин база хөрөк демдээр оралакчы сайыт Сергей Конзан-оолович Ондарга, яамыдан Ва-лентина Дамдын-ооловна Копушка, "Тывасүт" КУБ-тан Валентина Нак-сылонна Назынга, Бии-Хем ко-жуундан ветеринар эмчи Людмила Ховалыговна Монгушка тывыскаан. Ооң соонда ТР-ниң Дээди Хура-

«Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы» атка төлөптүг болган Өвүрдөн Маргарита Монгуш.

лының (парламентизиниң) комитет даргазы И.В. Чучев сөстү алгаш, көдээниң ажил-ижи ооң амыды-ралы-биле сырый холбаалыг: эрткен чүс чылдың 57 чылдан тура, трактор мунуп күш-ажылчы оруун эгелээш, амга чедир көдээниң айтырыгларын хоойлужудулга органында шийтирлежип чоруур демдеглээш. "Бо хүн залда чыылган чон хөй-дүр. Оларның аразынга аныяктар моон-даа хөй келген болза деп күзөлдиг мен, ынчан көдээниң чымыштыг ижи быжыг, бүзүрелдиг холда барган-дыр деп чоргаар чугаалап болур ийик, ынчангаш аныяктарны деткири-биле Дээди Хуралдың хүндүлел бижиктерин тыпсып көрей" — дээр, ТР-ниң Дээди Хуралының даргазы К. Давааның ат салганы айтышкынны номчааш, шалыпчы-ларны шаңнаан.

ТР-ниң көдээ ажил-агый сайыды С.Х. Монгуш республикада нити мал бажының, ылаңгыя бода малдың баш саны 4,3 хуу өзүп, сүт болгаш дүк бүдүрүлгезиниң көргүзүлгери бедип турарын онза-лап демдеглээш. Чер ажил-агыйның адырларында түңнелдер база эки байдалда. Баш бурунгаар са-наашкыннар-биле бо чылын тараа культуразының дүжүдү 12,3 муң тонна, картофельдин 38,2 муң тонна, ногааны ортумаа-биле 6,2 муң тонна ажааттынганы — эрткен

чылдардан дудак чок, эки көргүзүг. Бо чылын малга чөмни 191,5 муң тоннаны белеткеп, эрткен чылга деңизерге, 1,3 хуу хөйүнү белеткээр. Мал чөмнүн белеткелениң талазы-биле планын Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Чаа-Хөл, Тес-Хем, Чеди-Хөл, Танды болгаш Эрзин кожуннар ажыр күүсеткен.

Күрүнениң болгаш республика-ның көдээ ажил-агый адырын сайзырадыр программалар күү-селдези чылдан чылче экижээр. Бо хүнге чедир федералдыг болгаш республика бюджеттеринден нийтизи-биле 363,5 млн. рубль ажыгы көдээ ажил-агый бүдү-рүлгелеринге деткимче кылдыр алган. Арат болгаш хууда ажил-агыйлар банк чөзөлин ап, ону амыдыралга ажыктыг кылдыр көдээ ажил-агый техникаларын, бүдүрүлгелерге херектиг дериг-херекселдерни садып ап турар. "2012-2014 чылдарда Тыва Рес-публикага көдээ ажил-агый бүдү-рүлгелерин, мал ажил-агыйын сайзырадыр" тускай программа-биле көрдүнгөн акша-хөрөңги-биле тускай техникаларны, 2105 баш эъткир база уксаалыг малдар садып алдынган. Ук программа-биле кожуннарда 57 турум ажилчын олуттар тургустунган. "2013 чылга чедир көдээ суурларның социал хөгжүлдери" деп тускай сорулгалыг программаның боттанышкыны-

биле федералдыг болгаш респуб-лика бюджеттеринден 69,866 муң рубльге 7,570 муң дөрбөлчин метр девискээрлиг оран-савалар тут-тунган. Ол-ла программалар-биле чылда-ла чүс чедир аныяк өг-бүлелер көдээ черлерге чурттаар оран-саваны тудуп ап турар.

Чедишкүннерден аңгыда, да-рый чедир шийтирлээр айты-рыгларымыс хөй дээрзин сайыт С.Х. Монгуш илеткээр. Ол айтырыг-ларны өй-шаанда үре-түңнелдиг, көдээ ишчилериниң амыдыралыга таарымчалыг кылдыр шийтирлеп, ону боттандыраы-биле Көдээ ажил-агый ямызы улуг күжениш-кинниг ажилдап турар. Ооң чи-жээр малдың продукцияларын, чиг эдин бедик деңгелге болбаа-зырадыры-биле тускай дугуржул-ганы Тыва Республиканың Чазаа биле Москва облазының Чазааның аразында чарган. Ук дугуржулга езугаар сентябрь айдан эгелеп Барыын-Хемчик, Тес-Хем, Чөөн-Хемчик кожуннарда болгаш Кызыл хоорайга бир сменада 3 тонна сүтү болбаазырадыр күчү-шыдалдыг цехти база дириг малды хүлээр ап, ооң эдин болбаазырадыр цех-терни тургузары көрдүнгөн.

Көдээ ажил-агый ямызының мурнады хөгжүдөр программала-рының бирээзинге көдээ ажил-агый адырларын техниктиг болгаш технологтуг модернизация адырын хандыраы көрдүнүп турар. Ол ажилдың эгелээшкини кылдыр Бии-Хем кожунда "Туранское" ААН, Танды кожунда "Тывахолдинг" ААН-ге сөөлгү үениң Томь, Кузбасс комплекстиг дериглери, Полессе аттыг комбайн болгаш даштыкыга бүдүрген тракторларны ажылгай берген. Көдээ ажил-агый техника-ларны болгаш ооң артык кезек-терин хандыраының дугайында Көдээ ажил-агый ямызы биле Алтай крайның "Алтай фермери" албан чери дугуржулгага ат салган. Удавас ооң турум ажилдаар төлээ чери Кызыл хоорайга тургустуна-рын сонуургаткан.

Республиканың көдээ ажил-агый адырын моон-даа соңгаар хөгжүдериңге, көдээ ажил-иш-чилерге моон соңгаар хей-адыттыг, чедишкүнниг ажилдаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп бээр-биле Көдээ ажил-агый ямызы бүгү күштү салып, сырый харылзаалыг кады ажилдаарын аазааш, мурнакчыларга ямының Хүндүлел бижиктерин байырлыг байдалга тывыскаан. Байырлалдың байырлыг кезээниң соонда Тыва-ның национал оркестри сагыш-сеткилдиг чараш аялгаларын сөңнеп, концерт программаны көргүскени көдээниң ишчилеринге езулуг дыштанылга болганы чугаа-жок.

Айлаң МОНГУШ.
Байырмаа САНДЫКТЫҢ
тырттырган чурчу.

РЕГИОННУҢ ТУРУМ САЙЗЫРАЛЫНЧЕ

Тыва Республиканың Чазаа биле Дээди Хуралы (парламентизи) боттук кады ажылдажылганы чорутканындан сөөлгү ийи чыл дургузунда чугула документиленни чогуур хуусаазында хүлээп ап келген.

Оларның эң колу — саң-хөөнүн эргежок чугула документи болур регион бюджетин болгаш хоой-лужудулга болгаш күүсекчи эрге-чагырга органның дугуржулгазы негеттинер өске-даа айтырыгларны чогуумчалыг шийтпир-леп келген.

Ажыл-херекти мынчаар чогуумчалыг шийтпирлээрге соңгукчуларның чагыглары күүсеттинер болур деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Дээди Хуралдың бешки сессиязының үшкү хуралында чүве чугаалап тургаш, демдеглээн. Ийи чыл бурунгаар, 2010 чылдың октябрь 21-де, чаарттырган парламентиниң бирги организастыг сессиязы болганын сагындыраал. Ол хүн

Тываның сайзыралының чаа базамы болган деп хөөрем чокка чугаалап болур.

"Чаңгыс демниг Россия" партиязы соңгукчуларның бадылаашкыннарының 77 хуузуң ап, парламентиде 32 депутат мандаттын 30 мандадын алыр органы тургускан. Ол чорук республиканың эрге-чагыргаларының бүгү адырларының демниг ажылынга байдалдарны тургускан. "Депутаттар боттарының сөглээн сөзүңге ээ болганнар, чаңгыс аай турушту ээлеп турар дээрзин сөөлгү ийи чыл бадыткаан" — деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн.

Парламент ажылдап эгелээн үезинден-не мурнуку чыыштын

депутаттарының чедир кылбаан чүүлдерин кылыр дээш улуг күженишкин үндүрүп ажылдааннар. Олар 314 хоойлуларны хүлээп алганнар, улуг-улуг парламент дыйнаашкыннарын 5-ти эрттиргенер, "төгерик столдар" тос болган, соңгукчулар-биле хөй санныг ужуражылгаларны эрттиргенер.

Депутаттар бюджет чорудулгазының, конституцияны сайзырадырының, хөй уругларлыг өг-бүлелериниң, башкыларның, пенсионерлериниң, социал камгалап чок хамаатыларның деткимчезиниң талазы-биле чугула шийтпирлерни хүлээп алган дээрзин Тываның Баштыңы демдеглээн болгаш Чазактын өмүнээзинден четтиргенин депутаттарга илереткен.

Амгы үеде тургустунган кол сорулга — чер-черлерде эрге-чагыргаларны чаартып тургузары. Бо чылдың октябрь 14-те болган соңгулдалар соонда тус чер бот-башкарылга органны дика хөй

кожууннарда чаарттырган. Депутаттар болгаш чагыргалар удуртукчулары боттук болгаш харысалгалыг ажыл-херектерже кирер ужурулуг. Бир эвес эрги езу-биле ажылдаар болза, эки чүве үнмөс дээрзин Шолбан Кара-оол демдеглээн.

Дээди Хуралга айытканының талазы-биле ажылды кылып турарын депутаттарга Тываның Баштыңы дыйнаткан. "2013 чылдың кол политиктиг угунышкынын ам-даа айтып болур мен. Ол дээрже эрге-чагырга бодунуң шийтпирлерин чоннуң тодаргай негелделерин барымдаалап хүлээп алырыдыр. Кижилерниң чугула айтырыгларын чыл-чылы-биле шийтпир-левейн баар чоруктарны болдурбас херек" — деп, ол демдеглээн.

Сөөлгү ийи чылда парламент болгаш Чазак, шынап-ла, боттук ажылды чорудуп келген деп, депутаттар демдеглээннер. Демниг ажыл дээрже, чүгле чөпшээржи

каары эвес-тир деп Хуралдың даргазы Кан-с демдеглээн, дыка хөй лерни чиди-биле сак күүсекчи эрге-чагырганы дакчыларындан шыгыларны салып тургаш, х келген. Чурттакчы чоннуң харысалганы медедере турарывыстан ынчаар а ужурга таварышкан бис.

"Чазак биле парлам аразында дугуржулгалы херектиң боттанып турар Тываның Баштыңының у хуузу-дур. Ооң принци туружунуң ачызында ка дажылганың мындыг чо деңгели чедип алдынга сайгарлыкчы чорук болга талазы-биле комитеттин Ульяна Монгуш демдеглэ

ТР-ниң албан-езуу тызындан.

ЧОНГА ЭПТИГ БАЙДАЛДАН ТУРГУЗУП БЕРЗЕ

2012 чылдың июнь айның 23-те "Улуг-Хем" солунда Тываның "Көдээ ажил-агый банкызының" эргелелиниң мурнундан үндүрген материалын номчааш, Силерже мону биживес аргам чок болду. Мээң бо чүүлүмнү чоннуң солуну "Шын"-га парлап үндүрүп көөрүн силерден улуу-биле диледим.

Ол чүүлде бижип турары-биле: "2011 чылдың дургузунда ук банкының ачы-дузасын ап турарларның саны 1 миллиондан 3,5 млн. чедир дүргени-биле өскөн" деп турар. Эрткен чылдың эгезинден бээр бо банкының ачы-дузасын ап турар кижилерниң саны 40 хуу өскөн болуп турар-дыр. Көдээ ажил-агый банкызы 2000 чылда үндезилетинип тургустунгаш, бо хүннерде чуртта кол ачы-дуза берикчизи болбушаан, Россияның Банк четкилериниң аразында эң дээр санныг улуг банкыларының одуруунда 4-кү черни ээлеп турар.

Улуг-Хем кожуунуң Шагаан-Арыг хоорайда база-ла бо банкының салбырын ажытканындан бээр элээн үе эрткен. Моон ачы-дуза ап турар чоннуң саны чаъс соонда мөөгү ышкаш, хүнден хүнге дүргени-биле өзүп көвүдөп турар. Ындыг болур-даа ужурулуг, чүге дээрже бо берге үеде банкының чээли акшазының ажыын көрүк-сээрлер, ылангыя пенсионерлерде хөй болгай. Хөөкүй-ле көдээде чурттал чоруур пенсия алыкчыларының ай санында ап олурар пенсия

акшазы чүгле хырнынга аыш-чем садып алырынга мөлдүк-калдык чедер, ооң кадында суурнуң садыгжыларындан база эндерик чегдинип каапкан болур. Кажан банкыдан чээли акшаны кызып алгаш, ал бодунга, ажы-төлүңге-даа дузалажып, садыглардан улуг аар өртектиг эт-херексел, машина-техника, мал-маганны-даа дүргени-биле сада шаап алыр аргазы бар. А анаа ол каш санныг пенсияны чыгдынып чыдырында-ла (чыгдын-мас-даа чүве болчук), айлар, чылдар караңынып эрте бээр, а өртектөр өзүп, өрү дээрже ужула-ла бээр болгай.

Мен бодум база бо банкының шагдан тура-ла "эң идепкейлиг" клиентизи болгаш, ооң экизин-даа, багайын-даа бодумнуң "кежимде" чүктөп чоруур-дур мен. А ол чээли акшаны кызыл холга тударының бергезин канчаар. Ону алык-сааннарның санының көвейи шуут кайгамчык. Чээли алыр дээн чон, кара эртен 6-7 шак үезинде-ле, ол өрээлдин демир кара хаалгазын кадаргаш, туруптар чүве. Арай боорда оочуру чоокшулап олурда-

ла дүштеки чем үези база чедип келир. Эскерип турарга, эртенден дүшкө чедир чүгле 3-4 хире кижикирер боор. Кадыының байдалы кошкак, хан базыышкыны улуг, кырган-дигең улуска суг болза, бичии тар, дыкпыш өрээлге олурары берге. Чамдыкта улгады берген назыныглар барып ужу, бергедей-даа бээр. Олар ында чүгле ажы-төлүнүң аас-кежиин бодааш, кызып олурар болгай. Чээли акшаны өске кижиге бээр эвес, албан боду алыр ышкажыгай.

Ажылдакчыларга хүннүң-не кижикирер хынап эрттирер деп чүве база амыр эвес ажыл болгай, боттарының хүлээнип алган ажылы болгаш-ла шыдажып олурар хире. Хөй чоннуң аразында кандыг-даа чаңгыс улус турар. Оларның аразында аас-дылдыглары-даа, томаанныглары-даа турар-ла. Чамдыкызы мырыңай дыка чурум чок болгулаар, ажылдакчыларга шаптыктап, алгыржып-шимээр-гежи, ажылдакчыларже улуг үн-биле алгыржы-даа бергилээр-ле. Оочурга турган шала багай күш-шыдал чоктарын, күштүг-шырактары ойтур-доңгайтыр иткилээш, оочурун бажынга барып, таваар туруп алыр.

Бо банк: "Бодунуң ачы-дуза чедирип турары клиентилеринге эптиг болуру-биле болдунар-ла аргаларны ажылдап кылып, ажылдакчыларның ажылынга

таарымчалыг байдалды тургузуп берип, чээли бээриниң чурумун чаартып, эде көөр бис" деп бижип турар. 2015 чылда банк бодунуң клиентилериниң санын мырыңай 7 млн. чедир өстүрер деп сорулганы салган. А херек кырында кандыгыл? Шагаан-Арыг хоорайда ажыттырган бо банкының салбыры чагырга чериниң "Ак бажыңының" адаккы каъдында бичии, тар өрээлинде турар, кажан пенсия үлээр хүн келирге, шуут коргунчуг, багай-согай кижиниң ынаар углаан-семээн ажыы-даа чок. Чээли алык-чылары боттарында-даа, ажылдакчыларга-даа эптиг болуру-биле пенсия акшаларын бо банкының агар санынче шилчиттирип алган болгаш, банкыга кижикирер саны эндерик болурунун ужуру ында. Пенсия алыр хүннерде банкыга чеде берген кижикирер безин сугтар чер тыппайн баар.

Шынап-ла, "Көдээ ажил-агый банкызы" бодунуң клиентилериниң санын көвүдөдир дээр болза, оларга эптиг байдалды тургузуп берип, ажылының уг-шини элээн эде көрзе, боттарында-даа, келген чонга-даа чик дөгүм болгай. Оон аңгыда пенсия үлей бергеш, хамык-ла чүвени чаңгыс ол хүнге мөөңөп албайн, оода айны 1-2 хонуун чүгле пенсия үлээр хүннер кылдыр доктаадып каар болза, чон база ол байдалга чоорту чаңгытга бергей. Чамдыкта ол "операционный" залга

чаңгыс ажылдакчы суг алгаш, хөй имилеме чонну эрттирип, чону-даа, бо хилинчектеп олуруп бээр пенсия алыкчылары, уруу пособие акшазын алыр д-иелер, чээли өрезин төлө улус, счет ажыдып алыр д-акша шилчидер улус шупту черже оочурлааш туруп Пенсия акшазын алыр дээр улуска ынчаар очуу хилинчектиг болур.

Чамдык улус: "Маңаа хилинчектенириниң ор Кызылдан барып алырга м-шак-даа четпес, чеже-даа х-бар болза, каш-ла минута оочурга дораан чеде бээр-дээрже, бодум база ынаар караам-биле көрдүм. Шы-магалыг чүве чорду-ла, ынаа ай санында бажыңдан үн-олуруптар "чик-караң" ба-багай пенсионер кижиге м-хөлезилеп, аай-дедир чор бергези-ле кончуг, "кар-барып үзер" боор-дур.

Бо хире алдар-аттыг улус Шагаан-Арыг хоорайда аж-турар салбырының оран-са-эде тургузуп бээр бо хоорайның чурттакчы чону дыка улуг өөрүшкү болур-ла

Анай-Хаак КЕН

Улуг-Хем кожун,
Торгалыг суур.

12 ХАРЛЫГ КЫСКА ДУЗАЛААН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолче дилег кириген 12 харлыг Антонина Монгуш Москваның карак клиникказына шинчидер болган.

Бир карааның баксыраанындан эмчи комиссиязын эртеринге дуза чедирерин социал четки дамчыштыр Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолче дилег кириген ол бичии уругнуң өг-бүлезинге Чазак Даргазының оралакчызы, кадык камгалал болгаш социал ажылда сайды Анатолий Дамба-Хуурак чораан.

Бо хүннерде ук яамыга 12 харлыг Антонина Монгушка чогуур пенсия тыпсыры-биле база катап комиссия эртерирерин дугайында айтырыгны сайгарып чугаалашкан. Уругнуң аарыының төөгүзү-биле чыныкшаш, ооң чоок кижилеринин саналын дунушаш, карак аарыгларының Гельмгольц эртем-шинчилел институтунче база катап шинчидилге эртерирери-биле ол бичии уругну чорударын яамының иениң болгаш аштын камгалал эргелелинин начальниги Аренама Ондарга Анатолий Дамба-Хуурак чадаскан. Ол ужуражылгага «медицина-

социал экспертиказының кол бюрузу» федералдыг албан черинин удуртукчузу Лариса Спиридонова киришкен болгаш шинчилел эрткен соонда Антонинага инвалид шынзыдылганы тыпсырының айтырыын шийтирилээр дээрзин бүзүрөткен.

2009 чылда эмчилер ооң талакы карааның аарыының дугайында шынзылга бээринден ойталаан деп, Антонина республика Баштыңының социал четкизинге бижээн дээрзин сагындыраал. Ооң соонда Шолбан Кара-оол бичии уругну бодунче чалаан болгаш айтырыгны сайгарып чугаалашкан, ооң соонда кадык камгалал сайыдынга байдалды контролга алырын, аңаа улаштыр уругнуң кадыының камгалалынга хамаарыштыр улаштыр анализтеп көөрүн дааскан.

БАШТЫҢНАР СОҢГУТТУНГАН

Октябрь 14-те болган муниципалдыг тургузулгаларның депутаттарының соңгулдаларының соонда баштайгы организастыг сессиялар эрткен, оларга кожууннар баштыңнары-

Хүннүн медээлери

Төлээлекчилер хуралдарының удуртукчулары соңгутканнар.

Өвүрнүн Төлээлекчилер хуралының бирги сессиязының шийтипирин езугаар кожуун баштыңы албан-дужаалга Николай Ооржак база катап соңгуткан. Ындыг шийтипирин Тес-Хем кожуунунун депутаттары база хүлээп алганнар, кожуун баштыңына ооң хүлээлгезин күүседип турган Маадыр Санаа соңгуткан. Каа-Хем кожуунунун чагырга даргазы Александр Шелехов өске ажылче шилчээн. Төлээлекчилер хуралының бирги сессиязынга ону кожуун баштыңына соңгаан, ол Владимир Саражаковту солаан.

Хоочуннар идепкейлиг ажыл-херекче кирип турар. Октябрь 24-те болган Кызыл кожуунунун сессиязының шийтипирин езугаар Төлээлекчилер хуралының даргазын Степан Достай бир үн-биле соңгуткан. Ол-ийи дээди эртемниг, эртем кандидаты. Степан Монгушевич Кызыл кожуунунун чагырга даргазының оралакчызынга, «Көк-Тей» совхозтун директорунга, Тываның Чазаның Даргазының аграр айтырыгларының талазы-биле оралакчызынга, көдээ ажыл-агый сайыдынга ажылдап чораан. Сөөлгү чылдарда ол Тываның ветеринария

лабораториязының директору турган. Октябрь 26-да Тожу кожуунунун Төлээлекчилер хуралының баштайгы организастыг сессиязынга кожуун баштыңына күш-ажылдың хоочуну Николай Кудрявцев соңгуткан.

Муниципалитеттерин эрге-чагыргаларын хевирлеп тургузарының чаа үе-чадазы-кожууннар чагыргаларының даргаларын томуйлаары эгелээр. Оларны конкурс езугаар томуйлаар болгаш төлээлекчи органның мурнунга отчеттук дээрзин сагындыраал. Амгы үеде ол талазы-биле ажилдар чоруп турар. Октябрь 30-де Барыын-Хемчик кожуунунун чагырга даргазын томуйлаар.

Көдээ суурларның болгаш хоорайларның деңгелинге тус чер бот-башкарылга органнын хевирлеп тургузар ажыл база уламчылап турар. Кызыл кожуунунун төвү Каа-Хем суур муниципалдыг тургузгунун баштыңы соңгуттурган, ол дээрге А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл училищезинин болгаш Сибиринин культура болгаш уран чүүл академиязының доозукчузу Аян Монгуштур. Шагаан-Арыг хоорай хуралының депутаттары хоорай баштыңына өг-бүлөгө болгаш уругларга социал деткимче төвүнге ажылдап турган Мария Дамчайны соңгаан.

Бистиң корр.

Ээлчеглиг профилактиктиг хыналда

ПОЛИЦЕЙЖИЛЕР БОЛГАШ СТУДЕНТИЛЕР

РФ-тин ИХЯ-ның Кызыл хоорай талазы-биле эргелели Кызылдың барыын чүк талазының болгаш солагай талакы дача ниитилелинин чуртталга секторларынга ээлчеглиг рейд хыналдаларын эртерген. Тываның полицейжилери рейд үезинде студент-дружинниктер-биле кады ажылдаан.

Полицияның участок төлээ шаглары, назы четпээннерин хеттеринин талазы-биле инспеклар, студент-дружинниктер ы-аңгы бөлүк болуп алгаш, райны микрорайон аайы-биле жип алган. Оларның кол со-газы — хөй кат бажыңнарның тий байдатын, кат бажыңнар ында, подъездилерде сайгыл-нарның база подъездилерде фоннарның барын хынаары. Ышкаш профилактиктиг учтта га административтиг хайгаа-га онаажып турган кижилерин гаш бажыңнарында боо-чепсек жамырының байдалын хынаа-биле ооң ээлерин база хынаан. Хыналда үезинде бажыңнар-чанында девискээрлеринин ызының чогу, бажыңнарның ыездилеринин хөй кезинде дээтеринин чогу тодарат-ган. Ол ышкаш чурттап турар-нин аайы-биле учтта турар 12-ини, 53 ок-боо чепсек ээлерин-аан, чурум үрээшкннери-раттынмаан.

Рейдинин түнелинде назы чет-теринин херектеринин талазы-

биле инспекторлары 4, а участок төлээлери 13 административтиг протоколдарны корум-чурум үрекчилеринге болгаш назы четпээн-неринин хоойлу езугаар төлээле-ринге хамаарыштыр тургускан.

Шак ынчалдыр рейд бөлүүнүн бирээзи Калинин кудумчузунун подвалынга, ооң соонда тодарат-тынган-биле алырга, шагда-ла бажыңындан чорупкаш, тояп чораан назы четпээн кижини тып-кан. Ооң иезинге хамаарыштыр уругну кижизидер болгаш хай-гаараар талазы-биле ада-ие хү-лээлгезин чогуур ужурлук эвес деңгелде күүседип турары дээш административтиг протоколду тур-гускан. Материалдар назы чет-пээннер талазы-биле комиссияже чоруттунган.

База ол ышкаш бажыңынга ээиртир суксун ижип алгаш, шош-содаа үндүрүп турган кадет школа-интернадының өөреникчизин база тодараткан. Ону Кызыл хоорайның ИХЯ эргелелинче чоруткан. Аңаа назы четпээннерин херектеринин талазы-биле инспекторлар профи-лактиктиг чугааны кылган. Ол дугайында медээни кадет корпу-зунче дыңнаткан.

Рейдилер айның төнчүзүнге чедир чоруттунар. Ук хемчеглер-же полицейжилер ниитилелди — улусчу эки турачы дружинниктерин болгаш ТР талазы-биле ИХЯ-ның чанында Хөй-ниити чөвүлелинин кижигүннерин хаара тудуп турар.

ТР талазы-биле ИХЯ-ның парлалга албаны.

ӨСКҮС УРУГЛАРГА ЧҮРТТААР ОРАН-САВА

2012 чылдың октябрь 26-да Танды кожуунунун Дүрген суурунун Шоссейная кудумчузунда 62 дугаар бажыңны ада-иезинин хайгааралында турбайн турар өскүс арткан уругларның 4 аал чурттаар бажыңын ажылгалга кирип, ооң байырлыг ажыдышкыны болган.

Танды кожуунун чагырга-зының өөредилге килдизинин дыңнадып турары-биле алырга, ук бажыңның квартираларының дүл-гүүрлерин Шолбан Ондарга, Байлак Оюнга, Венера Самбууга болгаш Александр Пусовскийге тывыскан.

Тыва Республиканың 2005 чылдың декабрь 28-те №1564-УХ-1 Хоойлузунга дүүштүр 2012 чылда ада-иезинин хайгааралында тур-байн турар өскүс арткан уругларга чурттаар оран-сава тудары-биле 104438,6 муң рубльди аңгылаан.

Ооң иштинде 40,0 млн. рубльди республика, 64438,6 муң рубльди федералдыг бюджеттен тускай-лаан.

Баш бурунгаар санаашкыннар-биле 2012 чылда көрдүнген акша-хөреңгинин күсели-биле 127 өскүс уруглар чурттаар оран-сава-биле хандыртынар. Бо хүнде ниитизи-биле 15 өскүс уруг чурттаар оран-саваны алган. Амгы үеде Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Кызыл, Би-Хем, Сүт-Хөл, Танды, Тес-Хем, Тожу, Чаа-Хөл, Эрзин кожууннарында бол-

гаш Ак-Довурак хоорайда өскүс уругларга чурттаар оран-саванын тудуу чоруп турар. Октябрь 30-де Би-Хем, Каа-Хем, Бай-Тайга бол-гаш Танды кожууннарында бажың-нарны ажылгалга кирир. Ноябрь 30-де Чөөн-Хемчик, Эрзин, Тес-Хем кожууннарында болгаш Ак-Довурак хоорайда, декабрь 15-те Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Тожу болгаш Кызыл кожууннарында бажыңнарның тудуун доозарын планнап турар.

Амгы үеде Кызыл хоорайның Суворов кудумчузунга хөй аал чурттаар бажыңны тударының чөпшээрелин алыры-биле доку-ментилерни долдуруп турар.

ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының парлалга секретары Ирина СОРОКИНА.

«Төгериң стол»

ЭҢ-НЕ ЧИДИГ АЙТЫРЫГЛАР

Тываның педагогтары болгаш аңгы-аңгы адырның специалистер командазы уруглар аразында кадык амыдыралды чорударынга идиг болур айтырыгларны Кызылдың №1 школазының хуралдаар залында болуп эрткен «төгериң столга» сайгарып чугаалашкан.

Ук хемчегге Кызыл хоорайның мэриязының өөредилге талазы-биле департаментизинин начальнигинин оралакчызы хуралдың киржикчилеринге деткимче дугайында кыйгырыгны кылган. Найы-сылалдың ниити билиг школа-ларының социал педагог баш-кылары эрге-хоойлу камгалаар органның төлээлеринин, психо-лог, инфекционист, нарколог эмчи-леринин болгаш Кызыл хоорайның мэриязының мергезилдер специа-листтеринин киржилгези-биле ка-дык амыдыралды тургузар талазы-

биле ажылдың хевирлеринин болгаш аргаларының дугайында дугуржуп чугаалажырын оралдаш-каннар.

Амгы үениң школазы эң-не чидиг болуп турар, эрте иштелип-саатталырындан эгелээш, арага-дары, наркотиктер ажылгаарынга чедир калбаа-биле таваржып турар айтырыгларга таваржып турар. Сөөлгү үеде педагог башкы-лар өөреникчилер аразында нар-котиктер ажылгап турарын эрте тодарадыр сорулга-биле тестиро-вание чорударының аргазынын дугайында айтырыгны болганчок-ла көдүрө бээр апарган. Сайга-рылга үезинде шак ындыг арга бар дээрзи тодараттынган. Нарко-лог эмчилер өөредилге черинин директорла-рының билдиришкенин езугаар ук ажылды чо-рударынга белен дуга-йында дыңнаткан. Ын-чалзак берге чүүл — өөреникчилер аразында ыяап-ла тестирование эртериреринин айтыры-ажык болуп артпышаан,

чүге дизе ук ажылды чорударда, ада-иениң болгаш назы четпээн уругнуң хоойлу езугаар төлээзи-нин чөпшээрели негеттинип турар. Ынчалза-даа өске регионнарның арга-дуржулгазындан алгаш көөр-ге, чогумча чок каразыгны бол-дурбазы-биле тестирование кир-жиринден кым-даа ойталавайн турар. Хөйүнү санап турары-биле алырга, эмчи тестированиези байдалды тургузуптар улуг күштүг болуп болур аргалыг.

Аңгы-аңгы угланышкын аайы-биле чалаттырган специалистер шупту чаңгыс үн-биле социал пе-дагог башкыларга, школаның эмчилеринге болгаш бүгү башкы коллективинге кижизиттирикчи-леринге кончуг кичээнгеилги бо-лурун база чугула херек таварыл-гада специалистерге баарын сүмелээн.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың девискээринге даштыкы ажылдакчыларны хаара тударының болгаш ажыглаарының айтырыгларының талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының составынче өскерилгелерни кириериниң дугайында

"Тыва Республиканың Баштыңының — Чазааның Даргазының эрге-байдалының дугайында" 2003 чылдың январь 4-те № 97 УХ-1 Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 7 чүүлүнүн дөрткү кезээнге дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2011 чылдың ноябрь 8-те № 188 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың девискээринге даштыкы ажылдакчыларны хаара тударының болгаш ажыглаарының айтырыгларының талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының составынче дараазында өскерилгелерни кириер:

а) Комиссияның составынче дараазында кижилерни кириер:

А.П. Дамба-Хуурак — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды, даргазы;

Ч.Ч-Д. Ондар — Тыва Республиканың Даштыкы-биле экономиктиг харылзаалар

талазы-биле агентилелдин директору;

А.О. Биче-Кыс — Тыва Республикада Күш-ажылдың күрүнө инспекциязының удуртукчузунун оралакчызы (дугуржулга-биле);

В.М. Панкратов — Россия Федерациязының Наркотиктер эргилдезинге контроль талазы-биле федералдыг албанын Тыва Республика талазы-биле эргелелингиң начальнигиниң оралакчызы (дугуржулга-биле).

б) Комиссияның составындан дараазында кижилерни үндүрер:

М.С. Козлов, Р.В. Монге, К.Б. Саган-оол, С.В. Шульгин, Ч.С. Юша.

2. Бо Чарлык албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2012 чылдың октябрь 23
№ 259

Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының тургузуунга өскерилгелер кириериниң дугайында

2011 чылдың ноябрь 21-де № 323-ФХ "Россия Федерациясында хамаатыларның кадыкшылын камгалаарының үндөзүннениң дугайында" федералдыг хоойлунун 15 чүүлүнүн 10 кезээниң 2-ги пунктузунга, "Тыва Республиканың Баштыңының — Чазааның Даргазының эрге-байдалының дугайында" 2003 чылдың январь 4-те № 97 УХ-1 Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 6 чүүлүн удуртулга болдурга, доктаадырым болза:

Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының тургузуу

Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды, сайыттын дузалакчызы, кадык камгалалын организастаар талазы-биле сайыттын оралакчызы, сайыттын бирги оралакчызы, социал хөгжүлдө талазы-биле сайыттын оралакчызы.

Дүрген дуза болгаш эм-таң хандырылганын организастаарының эргелели

Начальниги — 1 ед., килдис начальниги — 1 ед., кол специалист — 2 ед., башкарыкчы специалист — 1 ед.

Ие-чаш болгаш уруглар камгалалы болгаш санаторлуг-курорт херээниң эргелели

Начальниги — 1 ед., килдис начальниги — 1 ед., кол специалист — 1 ед.

Кадык камгалал адырында лицензия бээриниң килдизи

Килдис начальниги — 1 ед., килдис начальнигиниң оралакчызы — 1 ед., кол специалист — 2 ед., башкарыкчы специалист — 1 ед.

Организацыг хандырылга болгаш контроль эргелели

Начальниги — 1 ед., кол специалист — 1 ед., секретарь-референт (күрүнө албан-хаакчызынга хамаарышпас) — 2 ед.

Эрге-хоойлу хандырылганын эргелели

Начальниги — 1 ед., кол специалист — 2

Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар агентилелдин тургузуун бадылаарының дугайында

"Тыва Республиканың Баштыңының — Чазааның Даргазының эрге-байдалының дугайында" 2003 чылдың январь 4-те № 97 УХ-1 Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 7 чүүлүн удуртулга болдурга, доктаадырым болза:

1. Капсырылгаларны бадылаар:

— Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар агентилелдин тургузуун;

— Тыва Республикада Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар албанын тургузуун;

— Тыва Республиканың күрүнениң казна албан черлери — чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төптериниң турар черлериниң

схемазын.

2. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2010 чылдың январь 14-те "Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар күрүнө албаны агентилелдин тургузуун бадылаарының дугайында" № 5 Чарлыын күжүн чидирген деп санаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2012 чылдың октябрь 23
№ 257

Тыва Республикада Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар агентилелдин тургузуу

Агентилелдин директору, агентилелдин директорунун оралакчызы.

Саң-хөө планнаашкыны болгаш бухгалтер учедунун килдизи (3 ед.): килдис начальниги — 1 ед., консультант — 1 ед., кол специалист — 1 ед.

Чурттакчы чонну ажилга хаара тударының килдизи — (3 ед.): килдис начальниги — 1 ед., консультант — 1 ед., кол специалист —

1 ед.

Эрге-хоойлу, кадрлар, ма техниктиг хандырылга болгаш информация килдизи (4 ед.): килдис начальниги — 1 ед., консультант — 1 ед., баш эксперт — 1 ед. (күрүнениң х албанынга хамаарышпас), херек бузунин улуг инспектору — 1 ед. (кү хамааты албанынга хамаарышпас)

Тыва Республиканың Баштыңының 2012 октябрь 23-те № 257 Чарлыы-биле бадылаан

Тыва Республикада Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар албан тургузуу

Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар агентилелдин тургузуу

Тыва Республиканың күрүнениң казна албан черлери — чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төптер

Кызыл хоорай (15,5 ед.); Ак-Довурак хоорай (5,5 ед.), Барыын-Хемчик кожуунунун (6,5 ед.), Чөөн-Хемчик кожуунунун (6,5 ед.), Каа-Хем кожуунунун (5,0 ед.), Кызыл кожуунунун (7 ед.), Мөңгүн-Тайга кожуунунун (4,5 ед.), Өвүр кожуунунун (5,0 ед.), Бии-Хем

кожуунунун (7,5 ед.), Сүт-Хөл кожуунунун (7 ед.), Танды кожуунунун (6,5 ед.), Тес-Хем кожуунунун (6,0 ед.), Тожу кожуунунун (6,0 ед.), Бай-Тайга кожуунунун (6,5 ед.), Улуг-Хем кожуунунун (6,5 ед.), Тере-Хөл кожуунунун (5,0 ед.), Тере-Хөл кожуунунун (5,0 ед.), Тере-Хөл кожуунунун (5,0 ед.).

Тыва Республиканың Баштыңының 2012 октябрь 23-те № 257 Чарлыы-биле бадылаан

Тыва Республиканың күрүнениң казна албан черлери — чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төптериниң турар черлериниң схемазын.

№	Организацияның долу ады	Организацияның турар чериниң адреси	Ажылдакчы штат писар
1.	Тыва Республиканың күрүнениң казна албан чери "Кызыл хоорайның Чонну ажилга хаара тудар төп"	667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 76.	1.
2.	Тыва Республиканың күрүнениң казна албан чери "Барыын-Хемчик кожуунунун Чонну ажилга хаара тудар төп"	668040, Тыва Республика, Барыын-Хемчик кожуун, Кызыл-Мажалык суур, Ноян Буян-Бадыргы кудумчузу, 6.41	6.
3.	Тыва Республиканың күрүнениң казна албан чери "Ак-Довурак хоорайның Чонну ажилга хаара тудар төп"	668050, Тыва Республика, Ак-Довурак хоорай, Юбилейная кудумчузу, 3.	5.
4.	Тыва Республиканың күрүнениң казна албан чери "Бай-Тайга кожуунунун Чонну ажилга хаара тудар төп"	668040, Тыва Республика, Бай-Тайга кожуун, Тээли суур, Мугур кудумчузу, 6.3 кв. 1	6.
5.	Тыва Республиканың күрүнениң казна албан чери "Чөөн-Хемчик кожуунунун Чонну ажилга хаара тудар төп"	668010, Тыва Республика, Чөөн-Хемчик кожуун, Чадаана хоорай, Интернациональная кудумчузу, 6.14 "а"	6.
6.	Тыва Республиканың күрүнениң казна албан чери "Каа-Хем кожуунунун Чонну ажилга хаара тудар төп"	668400, Тыва Республика, Каа-Хем кожуун, Сарыг-Сеп суур, Октябрьская кудумчузу, 6.11	5,0
7.	Тыва Республиканың күрүнениң казна албан чери "Кызыл кожуунунун Чонну ажилга хаара тудар төп"	667901, Тыва Республика, Кызыл кожуун, Каа-Хем суур, Тажанная кудумчузу, 6.20	7,0
8.	Тыва Республиканың күрүнениң казна албан чери "Мөңгүн-Тайга кожуунунун Чонну ажилга хаара тудар төп"	668020, Тыва Республика, Мөңгүн-Тайга кожуун, Мугур-Аксы суур, Кыргыс Шөмбүл кудумчузу, 6.48	4,0
9.	Тыва Республиканың күрүнениң казна албан чери "Өвүр кожуунунун Чонну ажилга хаара тудар төп"	668020, Тыва Республика, Өвүр кожуун, Хандагайты суур, Почтовая кудумчузу, 6.32 кв.1.	5,0
10.	Тыва Республиканың күрүнениң казна албан чери "Бии-Хем кожуунунун Чонну ажилга хаара тудар төп"	668510, Тыва Республика, Бии-Хем кожуун, Туран хоорай, Дружба кудумчузу, б. 92 "а", кв. 1	7,5
11.	Тыва Республиканың күрүнениң казна албан чери "Сүт-Хөл кожуунунун Чонну ажилга хаара тудар төп"	668510, Тыва Республика, Сүт-Хөл кожуун, Суг-Аксы суур, Бүрбү кудумчузу, б. 18	4,0
12.	Тыва Республиканың күрүнениң казна албан чери "Танды кожуунунун Чонну ажилга хаара тудар төп"	668510, Тыва Республика, Танды кожуун, Бай-Хаак суур, Советская кудумчузу, б. 29, кв.2	7,0
13.	Тыва Республиканың күрүнениң казна албан чери "Тес-Хем кожуунунун Чонну ажилга хаара тудар төп"	668530, Тыва Республика, Тес-Хем кожуун, Самагалдай суур, Чындыгыр кудумчузу, б. 9, кв.2	5,5

ЧАА ХЕВИС КЫРЫНГА...

● Кышкы хуреш сезонунуң ажыдышкынындан репортаж

Суббота. Октябрының 27. "Сүбедей" универсалдыг спорт комплекзи. Национал тыва хурештиң кышкы сезонунуң ажыдышкыны. Ону Кызыл кожууну эрттирип турар, чүге дээрге бо кожуун 1970 чылдарның ортан үезинден бээр эң шыырак болгаш ат-сураглыг мөгелерлиг болуп келген. Оларның аразындан Күчүтен мөге Аяс Монгуш, Арзылаң мөге Владимир Монгуш, Россия Федерациязының сумога алдарлыг спорт мастери Каң-Демир Куулар, Начын мөгелер Александр Монгуш, Начын Коңгаа, Ай-Демир Монгуш база хоочун мөгелер Кара-Кат Ооржак, Сергей Доржу, Александр болгаш Юрий Монгуштарны адап болур.

Көшкүн чоннарның делегей чергелиг Моолга эртер хуреш маргылдазынга киржир мөгелерни шилири-биле тыва мөгелерниң эң шыырактарының Кызыл кожуунуң шаңналы дээш хурежи. Арзылаң мөгелер Эрес Кара-Сал, Сайын-Белек Түлүш, Маадыр Монгуш база Начын мөгелер Ким Седен-оол, Алексей Монгуш, Соном Соян, Андрей Монгуш, Александр Хуурак, Ховалыг Амир баштаан Тываның 64 шилиндек мөгелери чыскаалыпты. Маргылдааның тугун көдүрери-биле Эрес Кара-Салды чалапты. Тываның ыдык ыры "Мен — тыва мен" деп ыры чаңгыланым турда, Арзылаң мөгевис тукту киискидип үндүрдү.

Кыдыгларын хээлеп каан чаа, ногаан хевис чаткан хуреш залының каас-шинни-даа аажок. Ооң мурнунда чадып турганы хевис мөгелерге таарышпас, тыва идиктер таяр-турган, а бо хевистин шынары эки, хуреш залдарында таарыштыр кылган. Мөгелеривиске мындыг таарымчалыг байдалды тургузуп турары дыка-ла өөрүнчүг.

Кызыл кожуун чагыргазының даргазы Владимир Хеймер-оол, кожуунуң баштыңы Степан Достай, ТР-ниң Дээди Хуралының депутаты Радислав Наважап олар кышкы сезонунуң ажыттынганы-биле спортчуларга болгаш көрүкчүлерге байыр чедиргеш, мөгелерге чедишкенин оюну күзеп, көшкүн

чоннарның делегей маргылдаа-зынга киржир эргени чаалап ап, аңаа Тыва хурештиң, тыва чонунуң адын бедии-биле тударын күзеди. Зал долу көрүкчүлөр диңмиттиг адыш часкап, байыр чедиришкенинге катчып, мөгелерни деткип тур.

Мөгелерни болгаш тыва хурешти алгаан шүлүктөр чаңгыланган соонда, Кызыл кожуунуң Солаан Базыр-оол аттыг Культура бажынының ажылдакчыларының ыры-шоору чаңгыланып, танчысамы диңмиттелди.

Бирги салыг. Арзылаңнар, Начыннар онагларын саат чокка ажып эртип турлар. Олар-биле деңге тутчуп, чараш аргаларны ажыглап турар эрес-дидим аныак мөгелер база эвээш эвес-тир. Бай-Тайгадан Чаяан Мүрзү, Аржаан Салчак, Өвүрден Чалым-Хая Одай, Кызылдан Арат Монгуш — чоокта чаа аттары дыңналып келген мөгелер-дир бо. Арга-дуржулгалыг хоочуннар-биле хурежип тургаш өөрениришын. Ынчангаш октадып-даа турза, маргылдаалардан бо аныактар чыда кагбайн турар. Начын мөге Соян Сономны янзы-бүрү аргалар-биле девидедип турар кым чоор бо деп сонургай бердивис. Ол дээрге 2009 чылда Өвүр кожуунга Наадым хурежинге Моолдун Күчүтен мөгези Бумбаярны октап каан Байбек Даш-Шиви болду. Ол аргажок чинге дурт-сынның аныак мөгевис Рос-

сияның самбога чемпиону ышка-жыл. Мага-боду кайгамчык улуг, шыырак Соном Соян ону бергеде-жил октады ийин. Чалым-Хая Одай-ның хурежи база чараш-тыр. Чоокта чаа Наадым хурежинге Начын мөге атты алган Александр Хуурак-биле ол элээн үр тутчуп келгеш, октады. Таңдыдан Эрес Оюн, Кызыл кожуундан Назын Донгак оларны көрүкчүлөр дораан эскерип: "Амыр эвес мөгелер өзүп орад-дыр" — деп мактап ордус.

Ийги салыг. Арзылаң мөге Маадыр Монгуш биле Барыин-Хемчиктен аныак мөге Эртине Сарыглар дыка үр тутчуп турлар: дөрт хончулаштырды, оон аай-дедир хончулаштырды. Ам-на Арзылаң мөге ажып кагды. Начын мөге Алексей Монгуш биле Отчугаш Тежит тудушкан-тудушпаан хире болганда, канчангаш көрүптеримге, Алексей кээп дүшкен чыдыр. Эр хей, Отчугаш! Акызы Ким-ниң соондан ады-сураа билдингир апарган Салим Седен-оол Начын мөге Амир Ховалыг-биле база ачыр-дачыр тутчуп тур. Амир Ховалыг сентябрь 29-та болуп эрткен чайгы сезону хагган хурешке шүүлген мөге бо-дур. Бо ийи мөге база аай-дедир хончуга чедир хурешти. Начын мөге октады. Аныактардан Хаяа Түлүш, устунде адааным Эрес Оюн, Назын Донгак онагларын октааш, 16 мөгениң санынче кирдилер.

Бо салыг төнери билек, Кызыл кожуунуң удуртукчулары кожуунуң адын камгалап чораан хоочун мөгелерге болгаш бөгүн Кызыл кожуун дээш хурежип турар мөгелерге өөрүп четтиришкенин бижиктерин тывысты. Хей-даа мөгелер-дир. Начын мөге Ай-Демир Монгуш бо маргылдаада киришпейн турар, ол Моолда көшкүн чоннарның делегей хурежинге белеткенип чоруп турар болду.

Үшкү салыг. Шыырак октап чоруп турган Тежит Отчугашты Арзылаң мөге Эрес Кара-Сал ша-даа болбаанда, буттааш, олурту идип кагды. Сайын-Белек Түлүш

база-ла амыр эвес аныак мөге Найдан Ооржакты октады. Арзылаң мөге Маадыр Монгушка бо салыгда Эрес Оюн таварышкан. Эрес Моолга Шонхор школазын дооскан. Ол хостуг хурешке спорт мастери атты чедип апкан аныак мөге-дир. Маадыр Кавааевич кайгамчык күженишкенин үндүрүп тургаш, онаан октады. Начын мөгелер душчуп үнүп келди: Соном Соян биле Амир Ховалыг. Соян Соном октады. Сүт-Хөлдөн шыырак, аныак мөге Айдың Ооржакты Ким Седен-оол кагды. Начын мөге, Россия чемпиону Андрей Монгуштуң оюнун билер-ле болгай бис, кандыг-даа таварыл-гада ыяап-ла кырын орта дүжер мөге-ле болгай. Бо салыгда ол Кара Алаңгы-биле таварышты. Дурт-сыны, зыт-ханы-даа дөмейзимээр мөгелер-дир. Чаңчыккан ояар Андрей октаар боор деп манап олурувуста, Алаңгы хенертен ишкээр чыыра тырткан соонда, Андрейни октап кагды. Начын мөге Александр Хуурак биле Чаа-Хөлдөн Айдың Очуржап душчуп келди. База-ла кайызы-даа узун, шыырак, зыт-ханы дөмей аныактар-дыр, кайызы-ла алыр ийик. Дөрт-хончу чедир элээн үр хурешкен соонда, Айдың Очуржап буттааш, октап каапты. 2011 чылда көшкүн чоннарның хурежинге Айдың Очуржап шыырак хурешти көргүзүп, дөртче киргенин сактып ор мен. Ооң адын эки сактып алылыңар, анаа эвес мөгелерниң бирээзи болдур ийин. Хаяа Түлүш биле Назын Донгак таварып келди. Н.Донгак аажок дүрген хөделгеш, Хаяаны таварып каапты. Дыка-ла солун салыг барды эвеспе!

Дөрткү салыг. 64-түн аразындан дөрткү салыгда сес эң шыырак мөге арткан: Эрес Кара-Сал, Сайын-Белек Түлүш, Маадыр Монгуш, Ким Седен-оол, Соном Соян, Кара Алаңгы, Айдың Очуржап, Назын Донгак.

Кызыл кожуунуң аныак мөгези Назын Донгакты Эрес Кара-Сал чиги-биле кагды. Арзылаң мөге Маадыр Монгушту Кара Алаңгы

тепкен соонда, ойтур ок Арзылаң мөге Сайын-Белек биле Айдың Очуржап келди. Олар дыка үр хончулаштырган соонда Белек октап алды. Иш-шыырак мага-боттук Начын Ким Седен-оол биле Кара таварып келдилер. Соном ойтур базар дээрге ооз сегирип алгаш, ораа черге маңаштылар. Сономның ол ынак аргазын ажыглаарын эскерген бо удаада ол арга ач барды. Дөрт-хончу, а хончу соонда-даа, октап кагдылар. Кажык тырты, Седен-оолда болду. Соном Соян алыспайн, у чызын өрү көдүргеш, о кагды.

Бешки салыг. Сүт-Хөлдөн мөгези биле Тес-Хемниң эи арткан: Эрес Кара-Сал, Сайын-Белек биле Соном Соян. Ийи а ийи Арзылаң мөге таварып деп бодап олурувуста, а болду. Сүт-хөлчүлөр биле чилер бот-боттары-биле апарган: Эрес биле Алаңгы Белек биле Соном. Дыка телээ хурешти. Сайын-намын чая соккаш, дүжү Алаңгы сөөлүндө (эки-ла мады ышкаш) чик дүш

Алдыгы салыг. Ийи мөге арткан. Үр-ле хуреш хончулаштырган соонда Кара-Сал октап кагды.

Сеске чедир шаңнал кирген мөгелерге Кызыл хундүлүг бижиктерин бо шаңналдарын тывысты арга" — Эрес Оюн, "Чар дээш Шолбан Куулар, "Т чүткүл" дээш аныак мөге Монгуш олар тускай ша төлептиг болду.

Маргылдааның шилч кубогун дараазында айд организастап эрттирер кожуунга дамчыдып бер

Светлана Б

ОКТАБРЬ 30 — Политиктиг репрессияга когарааннарның сактыышкын хүнү

ЧОРГААРАЛЫВЫС ЧОРААН

Эрткен чүүл чылдың 30-40 база 50 чылдарының эгези сезинчиг, коргунчуг үелер турган. Ол ханныг репрессия чылдарында үш арат тараа ажаап күзээш, байлак дүжүттү ап, уургайларынга шыгжаарын шыгжап, кыштап чиир тараа-хонакты курлавырлап алган. Өөрүшкүзүн үлежи, ужа-төжүн дүлүп, сүттүг шайын аартап, одагга күскү шимени шимчедип органнар. Араттарның бирээзи муңгаргай чугаалаан:

— Аа богда, бо шагның кады-раан, дошкучураан деп чүвезин. Актыг черге чонну тудуп аппарыл-ла турар. Алгаш барган эш-өөрүм ышкаш мени кажан-на тудуп аппаар ирги?

Эртенінде тараажыларның одаанга араттарның чүгле чаңгызы арткан. Муңгарал чугааланып орган аратты чанынга орган "эжи" дүне барып садыпкан. Ындыг шивийшкенин хайы-биле хоп-нүгүлге ал-зып, аал-ораны, ажы-төлүндөн чар-лып, ис чок читкеннер та чеже чүве.

Мээң ачам Кыргыс Айыкаевич

Чамзы 1908 чылда төрүттүнген. 1939 чылга чедир нам кежигүнү чораан. Эрги моол бижикти бил-лир, Хендерге хурээзинге ламалап чораан боорга, ону чылдагаан кылгаш, ачамны намдан үндүр хөөглээн. Ачамны намдан үндүр хөөглөп тургаш, лама-башкылар-биле төрөл харылзааларын айты-рып байысаан. Ачам ак хар аш-паан. Ол дээш "Ылытавас Чамзы" деп шолалган. Херек кырында ол чургагы лама чораан, күрүнеге удур чүнү-даа үүлгетпээн.

Ачамга улус чарын салдырып кээп турганын бо-ла көөр мен. "Чамзы хелин" деп шолазы база бар. Мени "Чамзы хелиннің оглу" дээрге, дыка-ла аарышкылыг чүве ийин. Ачам Дус-Даг, Хендерге суму-ларының чурттакчыларынга моол бижик өөредип турган. 1941 чылга чедир Дус-Даг, Ак-Чыраа, Чалааты сумуларынга сөөлзүредир латин алфавиттиң үжүк-бижин база чонга өөредип чораан.

Бир катап бажынывыска Бадраа Иргит келген. Ол Моолга элчиннеп,

Тываның аныактар сайыды, күрү-нениң көскү ажылдакчызы чораан. Ол үеде Бадраа Иргит Арыг-Бажы школазынга директорлап турган. Олар ачам-биле аразында моолдап чугаалажып турган. Тываның поли-тиктиг картазының дугайында чугаалажып турарын билдим. Убса-Нур ыйгылаажының барыын та-лазынга моол (чайгы үеде мал-маган суг-биле хандырылгасы бергедей бээрге) чайлап аар, кыжын моол талаже көже бээр кылдыр дугуржуп алган турган. Кажан Тыва ССРЭ-ге каттыжа бээрге, Мөңгүн-Тайганың ол девискээри МАР-ның күрүне картазында апарган. Ол ышкаш Сүт-Хөлдүн Хаан-Дээр сыны, Уру хемниң тайга-лары, Үрбүн кашпалы, Ус, Чинге хемнер Красноярск крайның де-вискээрлери апарганының дуга-йында чугаа хевирлиг болган чүве.

Арыг-Бажынга "контр херээңге" онаашкан азы "бежен сестээн" Ховалыг Дондук-биле ачам база-ла моолдап чугаалажып орад чүве. 1989 чылда төөгү башкыларының

чайгы семинарынга ССРЭ-ге, МАР-га, Тывага репрессиялар дугайында лекциялар номчуп турган. Николай Луджуапович Күнчүннүн лекцияла-рында демги-ле Ховалыг Дондуктуң чугаазы мындыг:

— Мен 1927-30 чылдарда Сергей Пюрбю база моолдар-биле Ленинградка ажылчын факультетке өөренип чордум. Репрессия чыл-дарында амы-тынын үзүп шиидер 10 кижиниң аразындан Күжүгет Серен биле мени хар-назыны аныак дээш амы-тынын арттыргаш, 8 чыл-га шийткен. Оон кээримге ТАР ССРЭ-ге катчып кирген соонда, "контрларны" 25 чылга хосталгазын казып шийткен.

Хоп-нүгүлге алыскаан, актыг черге буруудаттырып, амы-тынындан чарылган, төнмөс-батпас кара-бажың чылдарын шыдажып эртип чораан Тывавыстың чырык угаанныг, чаныш-сыныш чок оол-дарының ат-сывын утпас ужурлуг бис.

Хүлөр-оол ЧАМЗЫ.
Таңды кожуун.

Ава черим ад сыкпаан оолдар

Шак бо сарыг өртемче Самдар, өскүс, кээрге эрте чаш шаам ү Ишти-баары доң дош Идегет боор дора-өлч дайзын төлү дирти

Кайыын тура машина Каржып шуушкан хоор онгаар-дескээр эрги Эрик дургаар басып о Элезинниг муңгак хову орта илди

Чаагай чаңчыл ыдык с Чамга бороп, нүгүл-хо өөскүткеннер ханныг Онааза-даа дүжүп бер Оолдарын сагынган де Эне-Сайым дагжап

Элезинниг ажык ховаа Эге актыг бажын салга уттундурбас өгбө Мөңгөжиткен даңзызын Бөргүм уштуп, күдүк ба ачам адын немеп ка

Актыг черге бажын сал Ава Тывам оолдарының ыры дег, өлүм Чаагай адын өзүп орад Чалыс салгал чоргаар хей-аът кирип, сакт Болат М Держиг-Аксы суур.

Йөрээл сөстөр-биле

БУЯННЫГ УГБАВЫСКА

Эрзинде Мөрөн хемниң бир чырааң Чинчилиг дээр. Ооң агып суунуң даштары безин хүн чырааңга чүзүн-баазын чинчилер чырааңга чайнап, саарлып чыдар. Арга-ыякы, арыг агаары, кат-чими-туржук, кадыр даглары безин чырааң.

Бо хүннерде мугур 70 харлап уугавыс Бора Сыйановна (Кызыл-оол) — кайгамчык чырааң бирээзи. Ол Улу чырааңда Сыйа Шырапович биле Кунажаповна Бөмбүнчир-оол 6 ажы-төлүнүн ийи дугаары болуп төрүттүнген. 4 ногаан менги болганы ооң угаанын болгаш чырааң-чаяанын херечилеп турар. Ооң-төлү база шупту угааныг болуп, сайыт, прокурор, болчукчу болган. Улуг оглу Вадим Толаан-оол Кызыл кожуунуң прокурату-расыга ажилдааш, ам дыштаныл-ган үнген. Ийи дугаар оглу Салим Толаанович — чер, өңчү-хөреңги чырааңгаларының сайыды, үшкү дугаар оглу Вячеслав Толаанович — хоо-ноң судунуң судьязы, кызы Чойгана Толаановна — Кызыл хоорайның өңчү-хөреңги хамаарылга-ларының департаментизиниң юри-сти. Ол ышкыш кензэттери, күдээ-ри янзы-бүрү адырларда чыдап чоруур.

Ажы-төлүнүн кижизидилге-зи ада-ие дыка хөй кичээнгейни чыдап чораан. Честевис Толаан Тан-зырынович оолдары бичии турда-ры ном номчурунга өөредип, чыраага сундулук кылдыр өөре-ни кижи. Угбавыс үнген-кирген-ге эвлек-ээлдек, чамдыкта-ны кончутуна-даа бергилээр, чыдап чангыс черге турбас деп-те ол боор. Угундан малчын улус-чу хирезинде салгалдары-ны аайы-биле албан-хаакчыттар-га, чонунга болгаш күрүнезинге-де болуп чоруур. Бора боду-да чаш назынын мал-маган ара-га эрттирген-даа болза, шко-ла өөренири аажок болган. Спортка, ылаңгыя чиик атлетикага, чырааңга, хол бөмбүүнге база-га удаа-дараа Кызылга болур-га ажилдааларже кирип чоруттар. Чырааңга дендин ынак, үнү-н тааланчыг, 50-60 чылдарның чырааң эштери-биле ырлап-чурттур. Угбавыс ындыг ажык, ол чаны-биле эш-өөрүнге-даа, эштер дунмаларында-даа, уруг-ларында-даа үлегер-чижек болуп-чурттен. Ол ындыг чанын ада-рындан дөзеп алган дизе, чазыг-болбас. Шынап-ла, Чылаа биле-ни, Сыйаңның акызы Агаа-Самаа, чырааң эштери Мадээ, Кыныраа, даа, Чалбаа олар — ол үениң чырааңчылары, коллективтиг ажил-ни эгелекчилери, Булуң-Бажы-рунун баштайгы тудугжулары.

Бораның чашкы, чалыы үезинче-де келир болзувусса, угбавыста-гай чан бар, ол элээди тургаш, чырааң дунмаларын бистерни кажан-га кагбас, үргүлчү эдертип алган-чурттур кижи. Чижээлээрге, ынчан-га ийи-чангыс кино тырттырып-чурт келир. Бистер шупту угбавыс-ны калбактанып, адырылбайн баар-чы, черле аартыктап каалпас. Ада-рының кежээ уруу, чөлөңгичи-ни-хепти чуп, далган-тарааны-ны, арга-арыгже ыяштап-чурттар. Угаангыр-сагынгыр, чырааңга ынак эртеми сан турган. Чырааңны — Сылдыс школазынга, чырааң класстарны Эрзин ортумак-чырааңга дооскан. Чангысклас-сары, чоок эштери Альбина Толаановна, Галина Кара-ооловна, Доржуевна, Дадар Сандак-

ович олар школаны дооскаш, аңгы-аңгы хоорайларже өөренип кирип-алган. Бора угбавыс чоок эки Аль-бина-биле Новосибирскиниң садыг техникумунга өөрени берген. Ол улуг хоорайның чаражын магадал, улус чонун, студентилерниң хөйүн аныяк кыс кайгал ханмаан. Езулуг студент чылдар солун эрткен бол-гаш өөредиглиг маргылдааларга, кежээлерге, диспуттарга эштери-биле кирип, шаңнал-макталдыг черлерже үнүп турган. Чоорту боду-нун мергежилинге таарзынып-сонунгалы күштелген. Хостуг үени база анаа эрттирбээн, ол хоорай-ның төөгүлүг черлерин көрүп, чаң-гыс курсчулары оолдар, кыстар-биле Ока хемниң кыдыынга сел-гүүстеп, хемелеп-даа турганын угбавыс сактып чугаалаар. Оларның аразындан бир-ле оожум-топтуг, баштак, чечен-мерген оолду Бора онзалал демдеглээр болу берген. Ол оол база кысты сонунгап, эш-теринге конфета, чимис эккеп берип, оларны таварыштыр кысты чугаа-лажырынче чалаар турган. Ын-чалдыр найырал ынакшылыч шил-чээн. Кажан Бора угбавыс коопе-ратив техникумун чедиишкинниг дооскаш, Булуң-Бажы сурунга кү-дээ эдертип эккээрге, төрөл-дөр-гүлү, дунмалары аажок өөрүп хү-лээп алган. Угбавыс Эрзин райо-нунга садыгга ажилдап, а честевис харылзаа черинге электромонтер-лап ажилдай берген турган. Чоорту Толаан Танзырынович харылзаа белдириниң начальниги апарып, 45 чылдың дургузунда удуртукчулап ажилдааш, хөй шаңнал-макталга четкен. "СССР-ниң харылзаа мас-тери" деп хөрек демдээниң эди-лекчизи, Тыва Республиканың ал-дарлыг ажилдакчызы. Честевистин «адының бажының эрте хоя бергени» хомуданчыг.

Бораның профессионал мерге-жили — товаровед-бухгалтер. Аныяк салгалдың дагдыныкчызы, ооң холун дамчыт дыка хөй өөре-ничилери арга-дуржулгалыг саң-хөө ажилдакчылары болган. Арга-дуржулгалы байлак, ажилынга бедик харысалгалыг, ак сеткилдиг угбавыс бисти канчаар-даа аажок өөртүп чоруур. Ооң ажил-ижи ха-лас барбаан, ол — РФ-тин, ТР-ниң хереглекчилер кооперациязының тергигини, Тыва Республиканың ал-дарлыг ажилдакчызы, күш-ажыл-дың хоочуну, төрөөн Тывавыстың база бир онзагай ховар талантылыг кызы. Угбавыска аас-кежикти, ак орукту, быжыг кадыкшылды, узун назынын болгаш ажы-төлүнүн, уйнуктарының, ха-төрелдериниң аразынга супер-эне болуп чоруурун күзеп, юбилейи-биле байыр чедирип, черге чедир мөгейдивис.

Нина ОНДАР,
А. СЕРЕН-ДОЛУМА.
Кызыл хоорай.

УНИВЕРСИТЕТТИҢ СПОРТЧУ
ЧЕДИИШКИННЕРИ

Тываның күрүне университеди-ниң студентилери чоокта чаа Смоленск хоорайга IV Россияның аныяктар аразынга спортчу фести-валынга чедиишкинниг киришкеш келген. Аңаа ниитизи-биле 22 команда, 600 ажыг спортчу ки-ришкен. Бистиң республиканың мурнундан Тываны 26 студент төлээлээн.

Фестивальдың дугайында доп-чузу-биле чугаалап бээрин тыва студентилерни удуртуп чораан башкы, күш-культура факульте-диниң профессору, доктору Елена Аг-оолдан диледивис.

— Бистиң студентилеривис самбога, уруглар, оолдар аразынга бир дугаар ниити команда аайы-биле улуг чедиишкинни чаалап алгаш, командазын бедик черже көдүрген. Уруглар аразынга эртен чылгы Россияның хостуг хүрештиң 45 кил деңзиге бирги черниң эди-лекчизи Азията Хомушку бо удаа бодунуң эки хүрежин көргүзүп, самбога 48 килге 3-кү черни төлеп-ти-биле алган. Юристер факульте-диниң 3-кү курсчузу Азияна Данзы-Белек 2-ги черни алгаш, уруглар ко-

мандазы 3-кү черже үнген. Ростов облазы биле Татар Республиканың командалары бичии-ле сан талазы-биле четпээнер.

Оолдар аразынга бистиң рес-публиканың студентилери самбога бирги черни чаалап алган. Ростов болгаш Пермь областтарының шы-рак мөгелери 2-3 дугаар черлерни тус-тузунда алган. Маңаа кончук чараш хүрешти Темир Монгуш биле Евгений Кунчу көргүскен. Темир Монгуш 62 килге бирги черни ал-гаш, "Эң-не чараш хүреш" деп атка төлептиг болган.

Бистиң республиканың студен-тилерни моон мурнунда фести-валда киржир деткимчени ап, арга-дуржулгалы беддээн дээрзин про-граммада спорттун эң-не нарын хевирин "многоборье" маргылдаа-зынга команда талазы-биле бирги черни алгаш, бадыткаан.

Командазынга бирги черни чаалап база тиилелгеже чүткүлү дээш дараазында студентилерге байыр чедирерин чөпшээрер кө-рүңер. Оларга Азията Хомушку, Алина Идам, Азияна Данзы-Белек, Идигел Чамыян, Кежик Ак-Лама,

Кима Кырлыг-Кара, Чингис Соскур-оол хамааржыр. Фестивальдың доктаамал киржикчизи, 5-ки курс-тун студентизи Чингис Соскур-оол студентилер аразында эң-не эки көргүзүлгү спортчу болган. А доо-зукчу студент Шенне Биче-оол стол теннизинге эки оюнну көргүзүп, эштериниң хүндүткелин чаалап алган. Николай Солдатов биле Алена Идам бир дугаар киришкеш, бирги болгаш ийиги разрядтарның деңгелин күүсеткен.

Түнелинде ТывКУ-нун оолдар, уругларның демниг командалары шыырак он команданың санынче киргени — улуг чедиишкин. Респу-бликаның студентилер аразынга спорттун сайзырап хөгжүп тура-рынга үлүг-хууун кирип чоруур күш-культура башкыларынга, удуртукчуларынга байыры чедир-бишаан, келир чылын Казань хоо-райга болур Бүгү-делегейниң студентилериниң универсиада оюн-нарынга киржир студент спортчу-ларлыг болурун күзедивис.

Алексей ЧАМТАК-ООЛ.

Чаа ном

"ТЫВА ТООЛДАР"

Эрткен айның төнчүзүнде Тываның гуманитарлыг шинчилел-дер институтунун ном саңында "Ты-ва тоолдарының" чаа бир үндүрүл-гези немешкен. Ол дээрге аас чогаал секторунун эргелекчизи, филология эртемнериниң доктору С.М. Орус-оолдун чыып тургусканы "Тыва улустун тоолдары" деп чыын-ды.

Чаа үнген чыындыда 1962 чылдың октябрь айның 23-27 хүн-неринде Кызылга болуп эрткен республиканың тоолчулар болгаш ыраажыларының ийи дугаар сле-дунуң (1953 чылдан бээр институт ниитизи-биле тос слетту органи-застан эрттирген) үезинде бижит-тинген тоолдар болгаш маадырлыг тоолдар кирген. Бо шилиге анаа таварылга эвес. Бирээде, бо чылын ук слеттун эрткенден бээр бежен чыл болуп турар. Ийде, институт-тун аңгы-аңгы чылдарда органи-застан эрттиргени слеттар үезинде чыып бижиттинген материалдар янзы-хевир-даа, сан-түн-даа та-лазы-биле аажок байлак, ынчалза-жок оларның чүгле чамдык кезин ол-бо чыындыларга хаара туттунуп, парлаттыган. Ооң уламындан аас чогаал сектору чыгы берген

"үүжени" болур-чогууру-биле улус-чонга бараалгадып, тус-тус слеттар аайы-биле чыындыларны белеткеп үндүрерин планнаан.

Республиканың тоолчулар бол-гаш ыраажыларының ийи дугаар следунга сес кожуундан он тос тоолчу болгаш ыраажы киришкен.

Бо бүгү тоолчулар-биле инсти-туттун эртем ажилдакчылары болгаш оларга дуза кылдыр хаара туттунган өске-даа бижикчилер идепкейлиг ажилдап, аас чогаалы-ның хөй-хөй үлегерлерин бижит-кен. Эң ылаңгыя маадырлыг тоол болгаш тоол жанрлары онза "дүжүткүр" болуп, ниитизи-биле алдан дөрт чогаал бижиттинген. Оларның аразында "Арзылаң-Кара аъттыг Чечен-Кара мөгө" (С.Д. Дон-дук ыткан), "Эртин-Мерген", "Мө-ге-Баян-Далай" (Х.С. Монгуш) болгаш өске-даа маадырлыг тоол-дар баштаан, янзы-бүрү хевирниң (хуулгазын, анаа, дириг амытаннар дугайында) тоолдары таваржып турар.

Чыынды "Эге чүүлден" эгелээн. Ында тургузукчу автор архив болгаш парлалга материалдарына даянымшаан, номчукчуну ийи ду-гаар слеттун канчаар болуп эрке-

ни-биле база ооң организаторлары болгаш киржикчилери-биле таныш-тырган. Ол ышкыш слеттун түнел-дери-биле база таныштырып, чыгдыган маадырлыг тоолдар болгаш тоолдарның утка-шына-рының кол-кол онзагайларын тайылбырлап көргүскен.

Өске-даа аас чогаал чыындыла-рында дег, бо чыындыда база тургузукчу автор тус-тус маадырлыг тоолдар болгаш тоолдарны ыдып күүсеткен тоолчуларның болгаш оларны дыңап бижээн кижилерниң ат-сынын, чер-чуртун айтып, бири-гээр чугаалаарга, паспортизацияда таваржып турар эргижирээн сөс-терниң тайылбырын берген.

"Шыян ам, эртенгиниң эртезинде, бурунгуң мурнунда, калбак чүве хадып, борбак чүве чуглуп, тевениң кудуруу черге дөжөлип, тевениң кудуруу дээр-ге шаштыгып турар шагда чүвөн иргин...". Бо домакта дег, чер-дээр чаа бүдүп турар үе-шагның элдеп-эзин, хуулгазын, илби-шидилиг болушкуннарының болгаш маа-дырларының ораны — кайгамчык-тыг тоол делегейинче силерни чаладывис, хүндүлүг номчукчу!

Маргарита КУНГАА.

Биче сайгарлыкчы чорук

«ДАҢ-ХАЯ» ЧЫРЫП ТУРЗУН!

Амгы үеде амыдырал-чуртталганың аайы-биле сайгарлып ажилдаары чугула апарган. Ажил-агый чок, тывылбас дээш чудурун чудук адаанче суп алгаш олурар эвес, аай-дедир шимченип, шудургу ажилдап чоруур кижилернин саны хөй.

Оларның бирээзинге Суг-Аксы суурда сайгарлыкчы Шораана Эрес-ооловна Монгушту хамаарыштырып болур. Ол культура талазы-биле эртем-билигн чедип алган-даа болза, өскүс думаларын азырап, бут кырынга тургузар дээш сайгарлыкчылап эгелзэн. Баштайгы дээрзинде янзы-бүрү барааннарны үүрмектеп садып тургаш, хөнүп, «балдыр дыңзый» бергеш, өөнүң ээзи Роман Хүреш-оолович Куулар-биле «Даң-Хая» деп аттыг садыгны аядып алганнар. Бо садыгга кире бээр, арыг-силег, чылыг, чырык, каас-чараш, таарымчалыы кончуг. Абакан, Красноярск хоорайлардан база Моол

чуртундан идик-хепти эккелгеш, өй-тап өртек-биле чонга саарып турар. Бодунга орулга кирип алырындан өске, чогуур үндүрүг-дадыырларны черле саадатпайн төлөп чоруур. Оон аңгыда Шораана Эрес-ооловна — идепкейлиг деткичи. Суурга, кожуунга-даа эртип турар хемчеглерге болганчок акша-көпөк азы өске-даа чүүлдер-биле дузалажып турар. Черле ынчаш аажок дузааргак, биче сеткилдиг киж. Ылаңгыя чыл санында Көжээге эртип турар балыкчылар мөөрейин эрттиреринге дузалажып, деткирин черле утпас. Оон садыында балыкчының дериг-херексел аймаа, улуг, бичии сырткыыштар, четкилер дээш, чүнү чок дээр.

Сайгарлыкчы кижиниң белең эвес оруун чандыр баспайн, бурунгаар чүткүлдүг чоруп орав Шораана Эрес-ооловна биле Роман Хүреш-оолович — бир оол, бир кыстың төлөптүг ада-иези. Оглу Улан-Удэ хоорайда каайлы талазы-биле дээди эртем-билигн шингээди, а кызы школада 5-ки класста өөренип турарлар. Аныяк сайгарлыкчының «Даң-Хая» садыы кезээде хаяланып, чырып турзун деп күзедим.

Бораш ОНДАР.

Сүт-Хөл кожуун.

Конкурсту чарлап тур

Тыва Республиканың Эрзин кожуунун Нарын көдээ сумузуңуң Төлээлекчилер хуралы Эрзин кожуунун Нарын сумузуңуң чагырга даргазының хостуг албап-дужаалынче конкурсту 2012 чылдың ноябрь 20-де 10 шакта дараазында адреске эрттирерин чарлап тур: Тыва Республика, Эрзин кожуун,

Нарын сумузу, Чаа-Суур кудумчузу, б. 12.

Конкурса киржир кандидаттардан документилерни 2012 чылдың октябрь 31-ниң хүнүнден эгелеп ажил хүннеринде 9.00 шактан 17.00 шакка чедир (12.00-14.00 шактарда дүштеки чапсар) Тыва Республика, Эрзин кожуун, Нарын сумузу, Чаа-Суур кудумчузу, б.12. адреске хүлээп алыр. Харылзажыр телефону 22-5-06.

2012 чылдың ноябрь 19-та 17.00 шакта документилерни хүлээп алыры доостур.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттынган харысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үеңиң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.

ОЛ БАЖЫНДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:

тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ БЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

«МОСКОВСКИЙ №1» ЧУРТТАЛГА-ТУДУГ КООПЕРАТИВИ БОЛГАШ «ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН ниитизи-биле

175 дөрбелчин метрден 201 дөрбелчин метр чедир шөлдүг, 1 база 2 каъттан тургустунган, белең тудуп каан коттедж бажыңнарны садып эгелээнин дыңнадып тур.

Садып алырының дугайында «ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН-ниң 8-905-920-41-01, 8-923-268-90-73;

«Московский №1» чуртталга-тудуг кооперативиниң 3-45-00, 8-913-343-70-05 телефоннарынче долгап болур.

ШЫН

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызы. Кол редактор С.С. МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторунуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7250. Чагыг 126. Номери парлаалга дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистин ававыс, кырган-ававыс Дарья Өртең-Са ХОМУШКУ октябрь 29-та 60 харлаан. Ол — бир оолдун, бир хүндүткелдиг иези, 4 уйнуктарының ынак кырган-авазы. Аны тура, көдээ ажил-агый шугумунга малчыннап, үре-түннелдиг дээш хөй санныг шаңнал-макталдарга төлөптүг болган кадарчы. Эргим ававыстың төрүттүнген хүнүн таварыштыр кадыкшылды, аас-кежикти, арын-шырайындан чайын хүлүмзүрүг ыравайн чорзун деп күзевиишаан, дараазында бараалгаттывыс:

Эртенги хүн хаязында туруп келгеш, Инек, хожон одардыва үдепкештин, Ажы-төлге, чаагай чемин кылып сунар Авам ышкаш кезээ кижик кайда барыл.

Төрүттүнген хүнүң-биле, эргим авай, Төрелдерин, ажы-төлүң, уйнуктарың, Ууттунмас изиг байыр чедирбишаан, Чүс-чүс чылда чурттаарыңны күзеп тур.

Ажы-төлү, уйнуктарың хөй санныг төрелдерин

ӨӨРЕНИП ТУРАРЫН СПРАВКА-БИЛЕ БАДЫТКА

Хүндүскү өөредилге черинде өөренип турар болгаш азырадыкчызын чидиргени дээш күш-ажыл азы социал пенсия ап турар студентилер база сургуулдар өөренип турарын бадыткаар уjurлуг. 18 хардан 23 хар чедир чартык өскүс азы бүдүн өскүс студентилерге база сургуулдарга пенсия төлөлгезин узадып бээр кол негелде — оларның хүндүскү өөредилге черинде өөренип турары. Ону бадыткадыр кол документ өөредилге черинден справка болур.

Россияның Пенсия фондузунун Тыва Республикада салбыры өөредилге черлери-биле сырый харылзаалыг ажилдап турар. Аразында чардынган дугуржулга езугаар өөредилге черлери пенсия ап турар студентилерин, сургуулдарның үндүрткенин азы бот-өөредилге салбырынче шилчидип алганын Пенсия фондузунга дыңнадып турар. Бир эвес студент

кандыг-бир чылда-гаан-биле өөредилгезин каапкан азы бот-өөредилгеже шилчидиптир алган болза, азырадыкчызын чидиргени дээш аңаа төлөвес.

Азырадыкчызын чидээш пенсияны чок апарып азыралыңа турган лып шыдаваз өг-бүлө кел алыр—ооң назы четпээн болгаш хүндүскү өөредилге черинде өөренип турар уру харга чедир пенсияны а база катап демдегеп ка

Шак-ла ындыг үнде: эвес пенсионер кижини лында 18 хар чедир база өөредилге черинде 23 өөренип турар уруглары за, оон ап турар пенсия тааттынган баазалыг х өстүрүп бээр.

Салбырның парлаалга

Хүннүң сүл

Вторник, октябрь 30.

Хүннүң байдалы дыка чөрүлдээлиг, аргалыг-ла бол эгелээшкннерден кызыгаарланыры күзенчиг.

Среда, октябрь 31.

Бо хүн чаңчыл болган амыдырал ажыл-агыйы ажилдар таарымчалыг; чаа төлөвилелдер ажил-чорудулгазын эгелээр кызыгарлаар болза эки.

«ШЫН» СОЛУН ДАМЧЫШТЫР

Бистин эргим ававыс, угбавыс, дуңмавыс, Тыва Республиканың алдарлыг эмчизи, хөй чылдарда чоннуң кадыы дээш ажилда КЛАРА МИХАЙЛОВНА ЧУЛЬДУМ аарыгның хайындан ажы-төлүн төрээнеринден, чоок кижилеринден, чонундан кезээ мөңгөд чоруткан.

Берге үеде бистин ажыг-шүжүүвүстү үлежи, ававысты оруунче үдежи, моральдыг болгаш материалдыг дузаны. Дээди Хуралдың даргазы К.Т. Даваага, ТР-ниң кадык камгала күш-ажыл сайыды А.П. Дамба-Хууракка, административтиг-экономика талазы-биле оралакчызы П.О. Хурбээге, Сукпактын Хоочуннарның директору Ч.Т. Тюлюшка, чолаачыларынга, Улуг-Хем кыргыны болгаш Шагаан-Арыг хоорай чагыргаларынга, кожуунун улуг Р.М. Чудан-оолга болгаш эмнелге коллективинге, Арыг-Үзүү, Торгалыг, Чааты, Ийи-Тал, Эйлиг-Хем сумуларның чонунга, Чеди-Хөлден төрелдеривиске, ЧКА даргазы Р.Д. Сендиге, хуулыкчы Х.С. Ховалыгга, өөредилге килдизиниң даргазы В.М. Да Шагаан-Арыгның № 2 школының удуртулгазынга, кудала кожаларывыска черге чедир мөгейип, четтиргенивисти илерет

Оолдары, кенээттери, уруглары, күчүмүзү, чоок кижилери

Расч. счет № 40603810400000000263 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл. Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникадырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикасы-биле эргелели «ШЫН» солуну 2012 чылдың март 12-де эде бүтү Херечилелдин дугаары—ПН №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730. «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко Солунда парлааттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияга туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өскүс фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.